

"הסדיר יבלום"?

הארה מחמישה משחקי מלחמה

שאול ברונפלד¹

מבוא

ועדת אגרנט נדרשה לתוכניות ההגנה במילים הבאות :

השאלה שעמדה לפני הוועדה היא האם ההנחה "הצבא הסדיר עם חיל האוויר יבלמו" מצאה את ביטויה בתכנית הכללית, ואם כן האם יושמה למקרה התקפת פתע כללית בפרט. לא הוגשה לוועדה כל הערכת מצב מפורטת עליה התבסס הפיקוד העליון – ובעקבותיו הממשלה – המוכיחה כי הצבא המגויס – ללא גיוס מילואים – יוכל לבלום התקפה זו (בו-זמנית מצרית-סורית) עד להיערכות צבא המילואים.²

הערכת מצב מפורטת לא הוגשה לוועדה, אך אלוף ישראל טל, סגן הרמטכ"ל וראש אג"ם, העיד בפניה :

נכון שחשבנו ששלוש מאות טנקים בסיני מספיקים לבלום, בשביל בלימה של כמה שעות בסיוע חיל אוויר עד שיבואו המילואים. אף פעם לא בדקנו אם 300 טנקים בסיני יכולים לבלום לבד, עד שיבואו המילואים, אם חיל האוויר לא יתערב.³

למעשה, הודה טל כי לא נבדקה באופן ביקורתי המשוואה המתארת את הישגי הבלימה של כוחות היבשה כפונקציה של היקפם ומוכנותם, מצד אחד, ושל כמות הסיוע האווירי, מצד שני.

הטענה המרכזית של מאמר זה היא שבדיקה כזו התחייבה אחרי הפסקת האש באוגוסט 1970 ולנוכח יכולות ההגנה האווירית החדשות שקיבלו המצרים

¹ מר שאול ברונפלד הוא עמית מחקר במרכז דדו.

² ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים, דין וחשבון חלקי נוסף – כרך שני, ירושלים 1974, 225.

³ עדות טל, שם, 228. דברים דומים אמר רב אלוף דוד אלעזר, בעדותו ביום 18.3.1974.

מהסובייטים. למרבה הצער הבדיקה לא נערכה והמטכ"ל נשאר באמונתו שהטנקים הסדירים בסיוע חיל האוויר יצליחו לבלום.

משחקי המלחמה שנערכו בשנתיים שאחרי אוגוסט 1970, מלמדים שהמטכ"ל היה ער לנושא, אך אין עדות לקיום בדיקה מטכ"לית מסודרת של מלוא ההשלכות המערכתיות של הקמת מערך ההגנה האווירית המצרי.⁴ מעבר לכך, משחקים אלו כנראה קיבעו את העמדות שהשתמרו עד אוקטובר 1973. מאמר זה מאיר את תוכניות ההגנה לסיני באמצעות תובנות שהופקו בעקבות חמישה משחקי המלחמה שהתקיימו בתקופה שבין מלחמת ששת הימים לבין מלחמת יום הכיפורים: "אבן גזית", "בומרנג", "מהלומה", "צפע" ו"איל ברזל". המאמר ייחתם בלקחים הנוגעים למתודולוגיה של משחקי המלחמה ולתרומתם לפיתוח תפיסה וגישות להגנה בסיני.

המטרה של מאמר זה היא כפולה: המטרה הראשונה היא להאיר מזווית חדשה את הוויכוח על תכניות ההגנה לסיני שהתחדש בעקבות ספריהם של אמנון רשף ועמנואל סקל.⁵ אומנם שניהם וכך גם מחברים נוספים הזכירו בפרסומיהם חלק ממשחקי המלחמה ששוחקו לפני מלחמת יום הכיפורים, אך לעניות דעתי המחקרים הקודמים לא מיצו את התובנות ממשחקי המלחמה. המטרה השנייה היא לתאר בפירוט את המתודולוגיה של המשחקים – המטרות, מידת שיקוף המציאות (המציאותיות), מגבלות הלמידה, הרעיונות לשיפורם והערכתם על ידי המשתתפים.

תיאור משחקי המלחמה אלו מתבקש בגלל ההתעלמות של ההיסטוריוגרפיה מחלקם ("אבן גזית" ו"בומרנג") ובגלל הפירושים הלא נכונים שניתן לחלקם האחר ("מהלומה", "צבוע" ו"איל ברזל"). התיאור המפורט יכול להועיל גם לחקר ההיסטוריה והמתודולוגיה של משחקי המלחמה.⁶

⁴ שמעון גולן, *מלחמת יום הכיפורים*, (מערכות והמחלקה להיסטוריה, 2013). ראו פרק א' העוסק בתכנון האסטרטגי והאופרטיבי, בעיקר עמודים 83-99 המציגים את התכנונים האוויריים. הספר עוסק, לרוב ולעומק בתכניות המבצעיות שהתגבשו במאי 1973, דהיינו אחרי התקופה הנסקרת כאן.

⁵ אמנון רשף, *לא נחדל! חטיבה 14 במלחמת יום הכיפורים* (כנרת, זמורה ביתן, דביר, 2013); עמנואל סקל, *הסדיר יבלום!* (הוצאת ספרים מעריב, 2011)

⁶ ראו דוגמא אצל: גור צלליכין, *משחקי מלחמה אסטרטגיים: תיאוריה ומעשה של משחקי מלחמה לפיתוח ידע אסטרטגי-אופרטיבי*, (מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית, אוקטובר 2016), 35-44.

אציין כי כאן נעשה שימוש גורף במושג משחקי מלחמה והוא כולל גם את תרגיל "בומרנג" ומקיף קשת רחבה של תהליכי למידה שהיו כולם דו-צדדיים, ושדונו בהם גם סוגיות אסטרטגיות מובהקות והושקעו בהם זמן ואמצעים מרובים. יתר על כן, הם לא היו "צמחוניים" ועלו בהם ויכוחים וחילוקים דעות בנושאים מהותיים.

המחבר מודה מקרב לב לאבי צדוק וללימור יצחק מארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, שסייעו רבות בחשיפת האורות הגנוזים – התיקים על משחקי המלחמה והתרגילים שהתקיימו בשנים 1968-1972. תודה מיוחדת מגיעה לתא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל, לגור צלליכין ולסא"ל אלי מיכלסון, שתרמו למיקוד המחקר וגם לד"ר עדו הכט ולד"ר זאב אלרון שסייעו רבות בשלבים השונים של המחקר.

"מספר נולד" – מלחמת ההתשה

ב-21 בנובמבר 1968 קיים המטכ"ל, בראשות רב-אלוף חיים בר-לב, דיון אופרטיבי לקראת אפשרות שהמצרים יפתחו במלחמה כוללת באביב 1969. בדיון השתתף שר הביטחון משה דיין, והוצגה בו תפיסת ההגנה על סיני לנוכח התרעה מודיעינית שנתפסה כקונקרטי באותה עת. לפני הדיון כבר נעשו מספר צעדים משמעותיים בעקבות ההפגזות הכבדות והנפגעים הרבים בחזית המצרית: הוחל בהקמת קו ביצורים ממוגנים ("מעוזים") לאורך התעלה, הועברה לסיני חטיבה משורינת סדירה (שנייה, נוספת), הוקמה מפקדת אוגדה לכוחות במערב סיני (לימים אוגדה 252) והושקע כסף רב בתשתיות מבצעיות. צעדים אלה נועדו הן לצרכי הביטחון השוטף והן להיערכות למלחמה כוללת.⁷ באותה ישיבה העריך אלוף אהרון יריב, ראש אמ"ן, שב-1970 יגיע הסד"כ המצרי לארבע דיביזיות חי"ר, ארבע דיביזיות שריון ודיביזיה ממוכנת אחת, ושצה"ל יצטרך להתמודד עם מתקפה מתואמת של שתי ארמיות מתוגברות שתכלולנה את רוב הסד"כ המצרי.⁸ אלוף ישראל טל, מפקד גייסות השריון, חידד את סוגיית הזמן והמרחב שעלתה מתכנית ההגנה, שהציג ישעיהו גביש, מפקד פיקוד הדרום. לדברי טל באותה עת מנה הכוח הסדיר 340 טנקים בלבד.

⁷ שאול ברונפלד, "מגננה – הפן השני של מארס", בין הקטבים 4 (יולי 2015): 20-39.
⁸ דיון אופרטיבי – גבולנו הגובל עם מצרים, פורום מטכ"ל, 21.11.1968, עמ' 3, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון (א"צ) תיק מספר 10/10/2013. ראו גם עמוס גלבע, *מר מודיעין*, (ידיעות אחרונות, 2013), 384-385.

170 מהם היו בחטיבות 14 ו-401 בסיני, ו-170 הנוספים בחטיבה 7 שנפרסה בגולן, ובבית הספר לשריון במחנה עמנואל ("ג'וליס"). טל גם הצביע על דרכים שבעזרתן ניתן למצות את הפוטנציאל ההגנתי מהכוח הסדיר. ראשית, לדאוג לאיוש מלא של תקני שתי החטיבות בסיני. שנית, להוריד את חטיבה 7 לאזור באר-שבע ולארגן את בית הספר לשריון כחטיבה (לימים חטיבה 460). כך יוכלו 170 טנקים נוספים יוכלו להגיע לסיני תוך 20 שעות.

דברים דומים השמיע טל בדיון האופרטיבי בתכנית "מעוז" שהתקיים ב-19 בדצמבר באותה שנה. הוא חזר ואמר שלקראת מלחמה כוללת צריך יהיה להחיש לסיני את חטיבות 7 ו-460 ולהפעילן כעתודה מרוכזת שתתקוף את המאמץ העיקרי של המצרים, והדגיש שאסור לפזר את גדודיהן לתגבור שתי חטיבות הקו הקדמי (14 ו-401).⁹

דברי טל מבליטים את העובדה שהסד"כ הסדיר, הזמין במקרה של התקפת פתע מצרית באותה עת, הסתכם בכ-170 טנקים בלבד. אולם על מנת להגיע לכדי 300 טנקים זמינים להגנה, היה צורך לשלב את הטנקים של חטיבה 7 ושל חטיבה 460 במהירות בהגנת סיני. הדבר חייב השקעות רבות (שאכן התבצעו במהלך התקופה): להקים עוצבת טנקים נוספת שתחליף את חטיבה 7 בגולן (העוצבה החדשה, חטיבה 188, מנתה שני גדודים סדירים וגדוד מילואים אחד), ולהקים ימ"ח עבור חטיבה 460 בביר תמדה.¹⁰

"אבן גזית" – משחק מטכ"לי, פברואר 1969

"אבן גזית" היה המשחק המטכ"לי הראשון ששחק אחרי מלחמת ששת הימים (מש"י) והוא נועד לתרגל את מוצב הפיקוד העליון (מצפ"ע), בראשות אלוף עזר ויצמן, ראש אג"ם, בניהול מלחמה כוללת ובמציאות הגאו-אסטרטגית שהתהוותה אחרי מש"י. תרחיש הפתיחה תיאר מתקפה דו-זירתית מדורגת שבה מצרים היא היוזמת והחזית המזרחית מצטרפת. התקפה זאת "נפתחה"

⁹ א"צ 381/580/1973. באותה תקופה תקן הטנקים בחטיבה משורינית עמד על 88 כלים, בשני גדודים בני 44 טנקים כל אחד, והתקן בארבעת החטיבות הסדירות הסתכם בלמעלה מ-300 טנקים. בסוף 1969 השתנה מבנה עוצבות השריון ותקן אוגדה 252 כלל את החטיבות הסדירות 14 ו-401 (כל אחת בת 3 גדודי טנקים ובסך הכל 111 כלים בכל חטיבה) ואת חטיבת המילואים הממוכנת 204 עם גדוד טנקים אחד שכלל 50 כלים, וגדוד סיור שכלל 23 טנקים. תקן האוגדה הסתכם אפוא ב-295 טנקים מסוג פטון ("מגח").

¹⁰ דיון אופרטיבי – גבולנו הגובל עם מצרים, שם, 23-25. ההתייחסות ל-300 טנקים משקפת מציאות שבה אין איוש מלא של התקנים החטיבתיים.

ב-12 בפברואר 1969 (יום הע'י) בהתרעה של 24 שעות בלבד. הוא גם כלל הנחיה מדינית שאסרה על צה"ל להנחית מכה ראשונה ולגייס מילואים לפני שעת ה"ש" של האויב.¹¹

מיד עם קבלת ההתרעה, החל צוות התכנון של מצפ"ע לפעול לפי תכנית "סלע" שביססה את שלב ההגנה הראשון רק על הכוחות הסדירים. באותה עת עמדו לרשות המפקדה החדשה של הכוחות במערב סיני (אוגדה 252) חטיבות 14 ו-401 ואגד ארטילרי שמנה 40 קנים. חטיבה אחת נפרסה בקו הקדמי (קו התעלה) והשנייה בקו העורפי (קו מעברי המיתלה והגידי). פקודת "סלע 1" במשחק "אבן גזית" הקצתה לפיקוד הדרום את גדודי בית הספר לשריון והועידה להם את ביצוע התקפת הנגד האוגדתית; כן הוקצה לפיקוד גדוד צוערים מבה"ד 1 שהוטס לסיני לשם תפיסת המעברים.

המפקדה הערבית המאוחדת ("צבעוני"), שכונתה גם "צפעוני", פתחה במלחמה בשעה 08:00 (שעת ה"ש") והצליחה להעביר כוחות גדולים של חי"ר וטנקים לגדה המזרחית של התעלה וגם לכבוש מעוזים. למרות זאת, שלב הבלימה הסתיים באופן משביע רצון בזכות חטיבה 460 שהצליחה להגיע לזירה סמוך לאחר שעת ה"ש" המצרית – כ-24 שעות לערך אחרי שניתנה ההתרעה. החטיבה ביצעה בהצלחה התקפה נגד ראש גשר ארמיוני בגזרה המרכזית ואחרי שהשמידה את מרבית הטנקים המצרים שצלחו בסביבות קנטרה, היא עברה להתקפת נגד ראש הגשר הארמיוני השני בגזרה הדרומית. אומנם היא לא הצליחה לחסלו אך היא השמידה שם טנקים רבים, בלמה את הצולחים ואפשרה לעוצבות המילואים שהצטברו במהלך יום הלחימה הראשון, להשלים את המשימה ולצלוח את התעלה מערבה בכוחות גדולים.

בישיבה (השנייה) לסיכום המשחק אמר תא"ל שלמה גזית, מפקד יחידת ממשל 64 (רצועת עזה ולב סיני) שכיהן כבקר ראשי של המצפ"ע:

התרגיל, נדמה לי, הראה שאם מגיעה חטיבת שריון נוספת [שלישית], או אם היא נמצאת בסיני, אין למעשה כמעט אפשרות לדבר יותר על צליחה מצרית, שיכולה

¹¹ שאול ברונפלד, *משחקי מלחמה מטכ"ליים 1968-1971*, פרסומי מרכז דדו, מאי 2016 (מחקר פנימי). מחקר זה חשף לראשונה את "אבן גזית" באמצעות מסמכים מארכיון צה"ל, והוא מתאר בפרוט רב את שלבי המשחק ואת הדיונים שסיכמו אותו. בעמ' 19-51 מפורטות הסוגיות התפיסתיות שנידונו ב"אבן גזית" והן חוזרות גם במשחקים שבאו אחר כך.

להשיג הישגים כלשהם [...] 280 טנקים ויותר מורידים את היעד [המצרי] הזה מהפרק.

הוא גם ניבא כי "נדמה לי שזה יהיה נכון לעוד הרבה זמן". בישיבה לא הושמעו כל הסתייגויות מדבריו.¹²

דברי גזית נראים סבירים לאותה עת בהתחשב מצד אחד, ביתרונות הרבים של תעלת סואץ כמכשול ומצד שני, ביכולות של חיל האוויר באותה תקופה להשיג עליונות אווירית שתאפשר את השמדת הגשרים, תקיפת הכוחות שצלחו ואמנעה, אפילו אם ייאסר עליו להכות מכה מקדימה. כך, ב-21 בנובמבר 1968, במהלך הדיון האופרטיבי במטכ"ל, אמר תא"ל בני פלד, ראש מחלקת אוויר 1:

אני יכול לומר רק שלי לא נראה שהמצרים יעשו הערכת מצב של השגת עדיפות אווירית מקומית בתעלה שהוצגה כאן [על ידי אלוף אהרון יריב, ראש אמ"ן, שהעריך שהמצרים עלולים לצאת למלחמה למרות חוסר יכולתם לתקוף את בסיסי חיל האוויר]. אני מקווה שהם יעשו את הטעות הזאת.

הוא הוסיף: "ההערכה שלנו [היא] שכל ניסיון שלהם לעשות את הגישור ביום, כאשר לא תוקפים את [בסיסי] ח"א הישראלי יכולה להיגמר באסון עבורם". פלד עוד הבטיח כי ניתן יהיה לתקוף את הצליחה המצרית גם בלילה בעזרת מטוסי סקייהוק שהחלו להיכנס לסד"כ האווירי. הוא סיים באמירה: "יש דבר אחד שבו אסור להשתחף יותר מדי בתעלה וזה הנ"מ. אבל את הקנס הזה נוכל לשלם".¹³

כיוון שכך, אין פלא שבסיכום הדיון האופרטיבי אמר הרמטכ"ל, חיים בר-לב, שהאוויר הוא האלמנט השלישי בבלימה על ידי הסדיר לצד המעוזים הנייחים ועתודות שריון הניידות שתבצענה התקפות-נגד:

האלמנט השלישי זה [חיל] האוויר, שהוא [יפעל] גם בלילה. אם נדע שפה מתחיל גשר [אזי חיל האוויר] יוכל לעשות להפרעה גם בלילה וגם ביום נגד

¹² סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982.
¹³ דיון אופרטיבי – גבולנו הגובל עם מצרים, שם, 16-17.

אותם הריכוזים [של המצרים], שהם בלתי נמנעים אם [הם] מתכוונים לעבור עם כוח [גדול].¹⁴

"אבן גזית" שוחק כשלושה חודשים אחרי הדיון האופרטיבי והיבטיו האוויריים מילאו תפקיד מרכזי במשחק שהרי ויצמן, המתורגל, שימש כמפקד חיל האוויר במשך שנים רבות. בהנחיותיו למתכננים במצפ"ע הוא קבע ש"גורל המלחמה תלוי בתוצאות המלחמה האווירית וזו תהיה קשה פי כמה ממלחמה האוויר ב-1967", זאת בגלל העדר אישור לתת מכת פתיחה, בגלל מיגון השדות המצרים ובגלל מיעוט הסד"כ האווירי. עוד הוא קבע שהמשימות של חיל האוויר תהיינה השגת עליונות אווירית וסיוע לכוחות היבשה במערב סיני – פגיעה ושיבוש הגשרים שיוקמו על התעלה, חיפוי אווירי על תנועות כוחות השריון למתקפת נגד ופגיעה בכוחות האויב הנעים בים ובאוויר לעבר מרש"ל (מרחב שלמה).¹⁵

בסיכום המשחק אמר אלוף הוד, מפקד חיל האוויר, "ניסינו למנוע בכל מחיר את בניית הגשרים לאורך התעלה ואני מאמין שעם 20 מטוסים אפשר למנוע את בניית הגשרים". יתר הסד"כ האווירי הופעל לתקיפת שדות התעופה המצריים.¹⁶

מהאמור לעיל עולה שבין נובמבר 1968 לפברואר 1969, התגבשה ההערכה – בדיונים תורתיים, בהערכות מצב ובמשחק המלחמה – ש-300 טנקים יצליחו לבלום צליחת פתע מצרית, תוך קליטה הדרגתית של עוצבות המילואים. הערכה זאת התבססה על הנחה שחיל האוויר יוכל לפעול באופן חופשי למדי לתקיפת הצולחים, דהיינו, תהיה לו עליונות אווירית.

¹⁴ שם, 14.

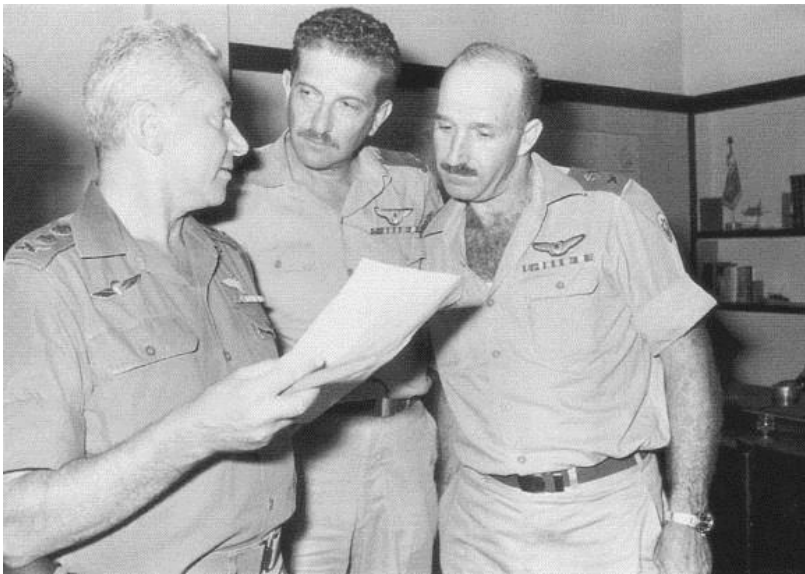
¹⁵ "אבן גזית", הנחיות ראש אג"ם, 11.2.1969, ועיקרי התכנית לבעיה מס' 2, א"צ 69/440/1973.

¹⁶ סיכום "אבן גזית", 17.2.1969, א"צ 272/146/1982.

הערכות לקראת חידוש האש ותרגיל "בומרנג"

לאחר "הקיץ האלקטרוני" של 1970 שבו הוקמה ופעלה מערכת הגנה אווירית מצרית משוכללת, נראה כי ההערכה ש-"300 הטנקים הסדירים יספיקו לבלום" לא השתנתה, למרות הקושי הרב שנוצר לחיל האוויר להתמודד עם ההגנה האווירית המצרית.¹⁷

האש בתעלה פסקה ב-7 באוגוסט 1970, וסמוך לאחר מכן נרגעה גם החזית המזרחית, בעקבות אירועי "ספטמבר השחור". הרמטכ"ל בר-לב הכריז כי צה"ל הצליח "להתיש את המתישים", וכי ישראל ניצחה במלחמת ההתשה. חשוב להדגיש כי לצד הכרזה על הניצחון, המטכ"ל נערך מיד לחידוש האש. ההיערכות התמקדה בשני מועדים. המועד הראשון היה נובמבר 1970, בתום שלושת החודשים שנקבעו להפסקת האש, והשני התרחש בפברואר 1971, בחלוף שלושה חודשים נוספים.

התייעצות מפקדים במלחמת ההתשה, 10 בספטמבר 1969¹⁸

¹⁷ לקראת סוף מלחמת ההתשה (קיץ 1970) סיפקו הסובייטים למצרים מערכות הגנה אוויריות מתקדמות, אשר הציבו בפני ישראל אתגר מבצעי חדש. לעיון באתגר זה וההתמודדות עימו בצה"ל ראו: שאול ברונפלד, "מהקיץ האלקטרוני של 1970 לחורף 1973 – סיפור אובדן העליונות האווירית, בין הקטבים 11-12 (יוני 2017): 143-173.

¹⁸ המפקדים בתמונה הם: חיים בר-לב – הרמטכ"ל, עזר וייצמן – ראש אג"ם ומוטי הוד – מפקד חיל האוויר.

בששת החודשים הראשונים אחרי הפסקת האש, העריך המטכ"ל כי פני מצרים למלחמה ועדכן את תכניותיו המבצעיות לאור לקחי ההתשה. ביסוד התכנונים עמדה התפיסה שאסור לחזור למערכה מתישה שתימשך חודשים רבים (ואולי אף שנים), ולכן יש לשאוף להכרעה מהירה. התפיסה כללה התייחסות לגודל הסד"כ הסדיר בשלב הבלימה. במקביל לכך הושקע רבות בתשתיות לחימה – שיפור מיגון המעוזים, הקמת התעוזים בקו השני ותשתיות נוספות. כפי שנראה להלן גם אחרי הפסקת האש בתעלה לא השתנתה ההערכה כי 300 הטנקים הסדירים יבלמו. הרעיונות המבצעיים לא השתנו מהותית על אף איתגור העליונות של חיל האוויר. פרוטוקול דיון בראשות ראש אג"ם שהתקיים ב-6 בינואר 1971 מלמד על הדילמות שהעסיקו את המטכ"ל באותה עת ומצביע על העמדות הבאות:

אלוף אהרון יריב, ואל"ם אריה שלו, רמ"ח המחקר באמ"ן, אמרו ש"למצב צליחה בלי התרעה אין לנו כרגע תשובה וש-200 טנקים [של חטיבות 14 ו-401] אינם מספיקים".

אלוף אברהם אדן, מפקד גיסות שריון, הציע לקרוא חטיבת מילואים לאימון בסיני ואז יהיו בזירה 300 טנקים.

סמוך למועד הצפוי לחידוש האש החליט בר-לב על פשרה בין פיקוד הדרום שדרש פריסת חטיבת טנקים שלישית, לבין אג"ם/מבצעים שקבע שניתן להסתפק בשתי החטיבות הסדירות של אוגדה 252. הוא הנחה לאייש את מלוא תקני חטיבות 14 ו-401 כך שישתכמו בכ-200 טנקים (בעזרת גיוס צוותי מילואים מחטיבה 204, לאיוש טנקי הצמ"פ של 401) ולהוסיף 35 צוותים מבצעיים של גדוד 82 מחטיבה 7. כמו כן הוחלט ש-42 צוותים מחטיבה 460 יהיו בכוננות גבוהה ויוכלו להגיע לסיני בהטסה בתוך 7-9 שעות, ובסך הכל יעמוד הסד"כ על 277 טנקים. בנוסף, הוקצו לפיקוד הדרום 44 טנקי טירן (טי-54 וטי-55 שלל משי"י) שנועדו, ביחד עם תותחים ארוכי טווח, לתקוף סוללות טילים בכינון עקיף ושהיו גם סוג של עתודה פיקודית.¹⁹

האמור לעיל והתמונה המצטיירת מדיונים נוספים (שלא הובאו מטעמי קיצור) מעידים כי המטכ"ל התלבט האם 200 טנקים סדירים יספיקו לבלום תקיפה מצרית. איש לא הציע לפרוס יותר מ-300 טנקים.

¹⁹ אג"ם/מבצעים, "הכנה לקראת גמר הפסקת האש", 26.1.1971, א"צ 51/84/1976.

בפברואר 1971 תרגלה אוגדה 252 היערכות לחידוש האש. תרגיל זה, "בומרנג", היה התרגיל היחידי של אוגדה 252 שעסק רק בשלב ההגנה וזאת בהתרעה של 24 שעות בלבד.

היה זה תרגיל מגננתי מובהק ויעידו על כך יעדיו:²⁰

- תפיסת מערך מגננה תחת לחץ.
  - קידום החטיבה העורפית מביר-תמדה וקבלת אחריות על הגזרה הדרומית.
  - איתור אזורי הצליחה וביצוע התקפות-נגד מקומיות.
  - קידום החטיבה [הקדמית] מביר-גפגפה למרחב הקדמי וביצוע התקפות-נגד עיקריות.
  - לחימה והחזקה קשיחה של מעוזים.
  - נושאים נוספים של ניהול המגננה בכל מרחב סיני.
- סיכום הרמטכ"ל את "בומרנג" תואם את החלטתו על תגבור צנוע בלבד של האוגדה לקראת חידוש האש המצרית. הסיכומים מצביעים על תפיסה שבה 300 הטנקים הם הרכיב היבשתי העיקרי המשולב במכשול מים, מעוזים ופעולות הונאה, ושחיל האוויר ממשיך למלא תפקיד חשוב בשלב הבלימה וגם, אחר כך, במתקפת הנגד.²¹ כך, בסיכום "בומרנג" אמר הרמטכ"ל כי ניתן לשבור את ניסיון הצליחה על ידי שילוב האמצעים והפעולות הבאות:²²
- איתור מוקדם ככל האפשר של הצליחה באמצעות אמצעים מיוחדים ופטרולים.
  - הנחתות ארטילריות על ריכוזי הצולחים.
  - הגעה מהירה של הטנקים לסוללה. אם האויב יספיק להעביר חלק מכוחותיו הרי שהטנקים יהדפו אותם וימנעו את תנועתם מזרחה.
  - חיל האוויר יסייע בלילות ירח וגם ביום (בר-לב לא הביע דאגה מההגנה האווירית ובכך נעסוק בהמשך).

²⁰ "בומרנג", א"צ 71/608/1973, א"צ 51/84/1976.

²¹ לקחי תרגיל "בומרנג" – לקחים ראשוניים, 21.2.1971, א"צ 60/797/1975. בסיכום אומנם עלו מספר פערים אך הם לא נגעו להיקף הסד"כ האוגדתי. "לקחי", בלשון התקופה הוא נושא שנבחן במשחק.

²² סיכום הרמטכ"ל בתרגיל "בומרנג" והכנות ל-5 בפברואר 1971, 3.2.1971, א"צ 51/84/1976. יצוין כי בדיונים גם עלו רעיונות רבים הנוגעים לתגבור מכשול התעלה: הארכת הסוללה, הצבת מערכות "אור יקרות", מיקוש ועוד.

"מהלומה" – משחק מטכ"לי – ינואר 1971

על אף חשיבותו, "בומרנג" לא זכה לאזכורים ולהכרה. את התהילה גזל ממנו משחק המלחמה המטכ"לי, "מהלומה", ששוחק כשבועיים קודם לכן ושהיה חריג בנוף התקופה.²³ "מהלומה" היה המשחק היחיד בין שתי המלחמות שבו ישראל יזמה את המלחמה. הרקע ל"מהלומה" היה כניסת צבא ירדן, בראשית ינואר 1971, למחנות הפליטים ולבסיסי הפת"ח וטיהורם ממחבלים בהמשך לאירועי "ספטמבר השחור" (ב-1970).

על פי תרחיש הפתיחה פלש צה"ל לירדן ולסוריה במטרה לסכל השתלטות של פת"ח על ירדן (בסיוע הסורים והעירקים), ואחרי 48 שעות לחימה במזרח פתחה מצרים חזית שנייה וכוחותיה צלחו את התעלה. ישראל אומנם לא הופתעה אבל להגנת סיני הוקצתה בשלב הראשון רק אוגדה 252, מאחר שאוגדה 162 נועדה להוביל את המתקפה בירדן ובסוריה (שבה השתתפו גם אוגדה 36 ואוגדה 146).

עם זאת, תרחיש הבלימה בסיני היה דומה לזה שב"אבן גזית" וב"בומרנג". גם ב"מהלומה" הסד"כ שבלם לפני הגעת אוגדת המילואים 143, הסתכם בכ-300 טנקים של חטיבות 14, 401 ושל חטיבת המילואים המשוריינת 205. הלקח העיקרי של "מהלומה" כלל לא נגע ליכולת 300 הטנקים לבלום את הצליחה, אלא ליכולת של צה"ל לנהל מתקפה בו-זמנית בשתי החזיתות, ובעיקר לאפשרות להוריד לסיני את אוגדה 162, לפני תום הלחימה במזרח, ולתת לה תפקיד מפתח בצליחת התעלה לתוך מצרים (אגב, דעת רוב המשתתפים בסיכום הייתה שהורדת האוגדה איננה אפשרית בתנאי אמת).²⁴ עם זאת, משחק "מהלומה" מאפשר הצצה מאלפת לאופן החשיבה של בר-לב, רמטכ"ל מלחמת ההתשה, ושל אלוף דוד אלעזר שיהיה רמטכ"ל מלחמת יום הכיפורים. אלעזר, ראש אג"ם המתורגל, אמר במהלך המשחק: "ב-13 בחודש [ינואר, יום ע'1+] מצבנו טוב [המצרים צלחו בכוח גדול] חיל האוויר יחרוש אותם עד שתצא נשמתם וגם בכוחות היבשה נעלה עליהם ונהרוג בהם".

²³ ראו א"צ 12-15/1/1971 וגם את התיאור אצל אמנון רשף, לא נחדל! חטיבה 14 במלחמת יום הכיפורים (כנרת, זמורה-ביתן, דביר, מהדורה מורחבת, 2013), 62. רשף לא ציין את הייחוד של "מהלומה" ולכן גם לא את הרלבנטיות הפחותה של המשחק להבנת תכניות ההגנה לסיני. יותר ממנו, לא דק פּוֹרְתָא יוסי עבודי, "חיל האוויר בחזית המצרית במלחמת יום הכיפורים", אצל משה שמש וזאב דרורי (עורכים), טראומה לאומית, (קריית שדה בוקר: מכון בן גוריון, 2008), 227-228.

²⁴ א"צ 114/1609/1991.

בסיכום המשחק אמר בר-לב:

[המצרי] לא יכול סתם לעבור במקומות רציניים, ובכל מקום שהוא יכול לעבור יש כמה סוללות ארטילריה ובכל מקום אחרי רבע או חצי שעה יש טנקים. לא עשרות טנקים אבל מספיק כדי שמול סירות אלה ופי.ט. [רק"ם אמפיבי] יתחיל לטפל 10-20 טנקים וחיל האוויר יוכל לפעול בצורה נוספת על המקומות האלה. קשה לי לראות איך כל זה יעבור את התעלה נוכח כל הדברים האלה שאינם קשורים בתגבור. איננו חושבים שהמצרים, אפילו ב-10% של סבירות, יכולים לעשות זאת.²⁵

מדברי בר-לב ואלעזר, דלעיל, ניתן לראות כי הלקחים הכואבים מאוד של הלוחמה האווירית בשמי מצרים בקיץ 1970 לא שינו מהותית את התפיסה. הפיחות שחל ביכולות של חיל האוויר לסייע בקרב היבשה, לא ערער את ביטחונם "שהסדיר יבלום".²⁶

"צבוע" – משחק פיקודי, מאי 1971

בימים 12-19 במאי 1971 התקיים משחק מלחמה של פיקוד הדרום, "צבוע", שבו היוזמה לפתיחת המלחמה הייתה של מצרים. המשחק שיקף את ההערכה שהסיבוב הבא יפתח בהתשה מוגברת (בלשונו של בר-לב: "מחודשת בטונים גבוהים"), ורק לאחר מספר יממות תתחיל הצליחה המצרית הגדולה לסיני. תרחיש זה הותיר לצה"ל זמן מספיק להתארגן: הערכת המצב וגיוס הכוחות התבצעו ב-17 במאי, והמצרים פתחו באש בתעלה כשבוע לאחר מכן. בליל 28 במאי קודמו דיביזיות מצריות לעבר התעלה, והצליחה המצרית החלה בלילה למחרת. באותה שעה עמדו לרשות פיקוד הדרום כבר שתי האוגדות 252 ו-162 ובהן חטיבות הטנקים 14, 401, 7 ו-460 – בסך הכל 366 טנקים ועוד 36 טנקים מסוג טירן, שנועדו לתקיפת סוללות הטילים מטווח ארוך ושיכלו לשמש גם כעתודה פיקודית בהמשך הלחימה. בנוסף להם היו לפיקוד 19 סוללות ארטילריה. ב-30 במאי הגיעו לפיקוד גם חטיבות המילואים: חטיבה 205 (75

²⁵ אלעזר: א"צ 114/1609/1991, בר-לב: א"צ 355/580/1975.

²⁶ ברונפלד, בין הקטבים 11-12: 143-173.

טנקים), חטיבה 11 (50 טנקים) וחטיבה 204 (35 טנקים) ועוד שני גדודי ארטילריה (6 סוללות). המשחק העלה את הסוגיות הבאות:

1. השליטה במקביל על גזרת התעלה ועל מבצע "נמיה".²⁷
2. התארגנות להגנה בגזרה שבה נפגעו מרבית המעוזים.
3. שיטת התגובה על חדירות ותפיסת מאחזים, ע"י חי"ר מצרי, בין המעוזים."

בתרחיש זה, התבצעה צליחה מערבה לפני השמדת המצרים בגדה המזרחית ולכן הבעיות שעמדו בפני הפיקוד היו:

1. סדר העדיפויות בין השמדת כוחות אויב בצד המזרחי של התעלה לבין מעבר לצידה המערבי.
2. הסד"כ למגננה ולמעבר למתקפה".²⁸

יצוין כי פיקוד הדרום תכנן שלאחר הגעת מלוא כוחות אוגדות 162 ו-143, תתבצע צליחה נוספת בגזרת איסמעיליה – מבצע "שועל". המשחק נועד לבחון את הישימות של תפיסת אלוף אריאל שרון, מפקד פיקוד הדרום דאז, שקראה לצלוח לגדה המערבית לפני השמדת הכוחות המצריים שצלחו. סוגיה זאת הייתה סלע מחלוקת בינו לבין אלעזר, ראש אג"ם, שתורגל ב"מהלומה". במשחק "צבוע" עיקר תשומת הלב הייתה לבחינת היכולת של הטנקים הסדירים (מחטיבות 14, 401, 460 ו-7) להגן על קו התעלה ובמקביל למבצע "נמיה". עוד חשוב לזכור כי ב"צבוע" צה"ל לא הופתע שכן הצליחה המצרית החלה רק אחרי מספר ימי התשה מוגברת. הלקחים שהופקו בסיום המשחק נגעו בעיקר לפעולות הקשורות להתקפות הנגד של כוחותינו ולצליחת התעלה מערבה: הסד"כ, אזורי הצליחה ולוח הזמנים. לא היה דיון של ממש בהיבטים של הבלימה, שכן שרון הניח שמבצע

²⁷ מבצע "נמיה" נועד לתפוס את פורט פואד ופורט סעיד ולבסס מאחז בגזרה הצפונית של הגדה המערבית של התעלה. לצורך המבצע פוצלה אוגדה 252 לשני כוחות משנה: הכוח שצלח מערבה והכוח שבלם את המצרים שצלחו.

²⁸ א"צ 10/529/1980 הכולל את סיכום "צבוע"; א"צ 11/529/1980.

"נמיה" יפסיק את הצליחה המצרית, והצליחה הנוספות ב"שועל" ממילא תאפשר להשמיד את הכוחות המצרים בשני עברי התעלה.

הלקחים של "צבוע" עסקו בבעיות שכבר עלו ב"מהלומה" – מחסור באמצעי גישור והזמן הארוך שנדרש לריכוז האמצעים להקמת הגשרים. לקחים נוספים נגעו למחסור במובילים מהירים לטנקים ולצורך במפקדה על-חטיבתית לביצוע "נמיה". אולם בדיון המסכם של המשחק נכתב: "נושא חיל האוויר לא עלה. במשחק ניתנה למעשה תמיד תמונת מצב קשה יותר". במילים אחרות, ההישגים של כוחותינו התאפשרו למרות ההנחות המחמירות לגבי תרומת חיל האוויר ללחימה.

לסיכום, משחק "צבוע" אומנם מוזכר בהיסטוריוגרפיה, אך הלקחים שלו, כמו של "מהלומה", לא עסקו במגננה. כך גם היה בתרגיל "עוז" של אוגדה 162 ששוחק בפברואר 1972 ושתואר רבות בהיסטוריוגרפיה. בתרגיל זה נבחנה בראש ובראשונה היכולת של האוגדה לצלוח מכשול מים גדול, וזאת לנוכח החשיבות שיוחסה לצליחת כוחותינו לגדה המערבית, מצד אחד, והמחסור באמצעי צליחה ובתו"ל, מצד שני. בנוסף, התרגיל גם נוצל להפקת לקחים הקשורים למבנה האוגדה הקבועה עם תחילת הסבת האוגדות המשימתיות לקבועות.

"איל ברזל" – משחק מטכ"לי – אוגוסט 1972

"איל ברזל" היה המשחק האחרון ששוחק לפני מלחמת יום הכיפורים. העניין העיקרי של המשחק היה שלב מתקפת-הנגד, הצליחה של שלוש אוגדות והלחימה לעבר קהיר. על פי תרחיש הפתיחה יזמה מצרים מתקפה דו-חזיתית, ולצה"ל ניתנה התרעה של 48 שעות בלבד. גיוס המילואים החל עם קבלת ההתרעה אך בתחילת הלחימה עמדו לרשות פיקוד הדרום רק שלוש חטיבות סדירות (14, 401, 7) וחטיבת המילואים 204, שהייתה הראשונה שהגיעה למערב סיני.

שעת ה"ש" המצרית לתקיפות מהאוויר ולהפגזה לאורך הקו נקבעה ל-17:00, והצליחה לסיני החלה ב-20:00 והניבה הישגים מרשימים. התקפת הנגד של אוגדה 252 החלה בבוקר המחרת והסתייעה במטוסי קרב, שפעלו מול הצולחים בלילה (10 מטוסי פנטום ו-20 מטוסי סקייהוק) וביום (20 פנטומים ו-60 סקייהוקים). התקפת הנגד הייתה תכליתית מאוד ועד "ש" ועוד 21

הושמדו כל הכוחות שצלחו, וצה"ל השתלט על השטחים שכבשו המצרים בגדה המזרחית. כאמור, עיקר העניין במשחק היה ריכוז והפעלת שלושת האוגדות (252, 162 ו-143) להכרעה במצרים גופא, אבל הייתה גם התייחסות, אף כי מזערית, לשלב הבלימה.

נסתפק בציטוט דברי שרון, מפקד פיקוד הדרום, המתורגל:

נראה לי שהצבת חטיבה 7 בסיני מאפשרת לסכל ניסיונות צליחה מבחינת יחסי הכוחות והיא נותנת זמן ומרחב לצבירת סד"כ. כוח כזה, כוח של 300 טנקים בסיני, נותן לנו את האפשרות לשבור מתקפה. לא נותן לנו אומנם, לעבור לצד השני, אולי רק בהישגים קטנים, מצומצמים (בגדה המערבית), בגזרה הצפונית, שגם הם חשובים – אבל נותן אפשרות של סיכול ובלימה של כוחות.

מפקדי צה"ל בסיור מוצבים במלחמת ההתשה²⁹

²⁹ המפקדים בתמונה הם: חיים בר-לב – הרמטכ"ל, אריאל שרון – אלוף פיקוד הדרום, דוד אלעזר – ראש אג"ם ומשה דיין – שר הביטחון.

דברים דומים אמר גם מנהל התרגיל, אלוף שמואל גונן, ראש מה"ד, שלאחר שנה החליף את שרון בפקוד הדרום: "אפשר עם הכוחות הסדירים לבלום ובתנאי ש[חטיבה] 7, נמצאת למטה, [גם] בלי [יתר עוצבות אוגדה] 162".³⁰

הישיבה לסיכום "איל ברזל" מאפשרת גם הצצה להתייחסות לנושא הסיוע הארטילרי בשלב הבלימה שחשיבותו הייתה צריכה לעלות בגלל מערך ההגנה האווירית המצרי, שהקטין את יכולת חיל האוויר לסייע בבלימה. באותה ישיבה דחה שרון את דברי סגן קתמ"ר שהעיר שהתכניות המבצעיות משאירות את הארטילריה מאחור ונותנות עדיפות גבוהה מדי לקידום הטנקים. שרון אמר:

אני בעד ארטילריה. אני רק חושב שאת הארטילריה צריך למאמצים מרוכזים עיקריים [למשל, לצליחת כוחותינו את התעלה] [...] ברגע ש-300 טנקים רצים בשטח, בעיני רצים פה 300 קנים ארטילריים, הרבה יותר טובים.

במילים אחרות, שרון לא הודאג יתר על המידה מאובדן העליונות האווירית וגם לא מהאפשרות שהטנקים יאלצו להילחם נגד חי"ר המצויד באמצעי נ"ט.

ההיבטים המתודולוגיים של משחקי המלחמה 1968-1972

בסעיפים הבאים נציג את ההתבטאויות של המשתתפים במשחקים ובסיכומיהם, בעיקר של "אבן גזית" ו"מהלומה". חשוב להזכיר שדוברים רבים השתתפו בכמעט כל המשחקים, אף כי הם מילאו תפקידים שונים לאורך השנים, ויש ענין להביא דברים בשם אומרים.

המטרות של משחקי המלחמה

בר-לב אמר שבמשחק ("אבן גזית") עלו שתי קבוצות של נושאים: הראשונה, הנושאים "הנדושים", שבהם המטכ"ל מתלבט מאז מש"י – החיוניות של התראה מוקדמת וריבוי המשימות המוטלות על חיל האוויר. השנייה, הנושאים שבלטו במשחק – יכולת הבלימה עם הכוחות הסדירים ובעיות התחזוקה.³¹

³⁰ סיכום משחק מלחמה "איל ברזל", 3.8.1972, א"צ 414/335/1981. תיאור מפורט של המשחק והלקחים ראו גם אצל אמנון רשף, לא נחדל!, 62-73.

³¹ סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982.

שרון ("אבן גזית"): "התרגיל ישמש כרקע לתקוף מספר בעיות יסוד של צה"ל, כגון: מטרות המלחמה, תכניות המלחמה, ארגון, פריסה ולוגיסטיקה"³². אל"ם יהודה רשף ("מהלומה"): אמר שהמטרה החשובה והעיקרית של משחק המלחמה היא "לבדוק את הנחות היסוד העומדות מאחורי התכנונים האופרטיביים והתפיסה האופרטיבית של צה"ל", המוטמעים ב"סלע" וב"זרוע נטויה". זאת בנוסף לרצון לתרגל ולחדד את המחשבה. אחד הנושאים החשובים ביותר לבדיקה הוא היכולת לנהל פעילות התקפית בו זמנית בחזית המזרחית ומול מצרים, תוך התייחסות ספציפית להפעלת אוגדה 162.³³ אלעזר ("מהלומה"): אמר שבמסגרת המשחק אי אפשר לתרגל מצבים פוליטיים, ולראיה הוא הביא את ההחלטות המדיניות שהתקבלו במש"י ביחס לסורים. לחלק מההתלבטויות האופרטיביות במשחק יש הקשר פוליטי מאוד, למשל, באיזה שלב לצלוח את התעלה מערבה.³⁴

הערכה כללית של המשחקים

בר-לב ("אבן גזית"): "אני רוצה לייעץ לכולנו שאנחנו, במה שנוגע ללקחים מתרגיל כזה, שננסה להיות סטודנטים צעירים – כאלה שבאים לקנות ידע – ולא להתנהג כסטודנטים ותיקים (כמונו) שבאים לבסס את דעותיהם הקודמות ולא מעוניינים לקנות דעות חדשות". "בואו נהיה סטודנטים צעירים! הבה נתלבש על דברים חדשים שעלו בתרגיל וגם על דברים שידענו אותם תאורטית אבל מעשית לא נקטנו בצעדים לטפל בהם".³⁵

הוד ("אבן גזית"): "התרגיל הזה העלה נקודות שאינן חדשות ביסודן אבל עצם העלאת הבעיות יגרום לשכלול הפתרונות הקיימים, למחשבות נוספות ורעיונות חדשים שעולים כתוצאה מאתגרים אלה".³⁶ דברים ברוח דומה השמיע גם יואלי, נציגו במשחק: "התרגיל היה חיובי ביותר באשר לריענון נושאים, העלאת מחשבות וגילוי נקודות תורפה חשובות בכל הקשור לנושאים שתורגלו".

חופי ("מהלומה"): "הופתעתי לטובה מהרצינות שלקחו את התרגיל. אני חושב שמהרגע הראשון התייחסו לתרגיל הזה ברצינות רבה. הממד של [שיתוף]

³² סיכום "אבן גזית", 17.2.1969, א"צ 272/146/1982.

³³ א"צ 24, 114/1609/1991.

³⁴ שם, 41.

³⁵ סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 26, 272/146/1982.

³⁶ סיכום "אבן גזית", 17.2.1969, א"צ 6, 272/146/1982.

הפיקודים [המרחביים] הוסיף שהתייחסו לזה ברצינות וכתוצאה מזה, לפחות מבחינה הזו, התרגיל היה מוצלח".³⁷

אלעזר ("מהלומה"): "התרגיל תרם רבות לבחינת התכנונים האופרטיביים ונתן להם תחושה של מעשיות".³⁸

שרון ("אבן גזית"): אף שהמשחק לא נועד לבחון את עבודת המטה של מצפ"ע הרי שהיא "נראית לי כנכונה וכך צריך לעבוד מטה כללי". אמירה זו ראויה לציון נוכח הקמצנות הידועה של שרון בהענקת מחמאות לעמיתיו.³⁹

בר-לב ("מהלומה"): "אשר לניהול התרגיל והמהלכים שלו – אני חושב שראש מה"ד ומה"ד עשו עבודה באמת טובה. נכון שבתרגיל כזה לא כל המדורים יכולים לבוא לידי ייצוג, אבל הפונקציונרים העיקריים הייתה להם ההזדמנות לצאת ליומיים מהעניינים השגרתיים היומיומיים ולעסוק בבעיות העיקריות שלנו. אני חושב שזה היה תרגיל טוב, ואנו נשתדל מידי פעם לעשות תרגילים כאלה. זה טוב לכל הנוגעים בדבר".⁴⁰

רעיונות לשיפורים מתודולוגיים

תא"ל שלמה גזית ("אבן גזית"): המליץ לקיים משחקי מלחמה בתדירות גדולה יותר ואמר כי בעשר השנים האחרונות התקיימו רק שלושה משחקים מטכ"ליים. לדעתו ניתן להקטין את מספר המשתתפים במשחקים, דבר שיאפשר לקיימם בתדירות גבוהה יותר וגם יצמצם את סיכוני בטחון שדה. הוא גם הציע לשלב במשחקים גורמים בעלי ידע מדיני ואמר כי כך עושים בארה"ב, וכך נעשה גם במכללה לביטחון לאומי.

אל"ם אברהם רותם ("מהלומה"): הציע לשפר את המשחקים על ידי הגברת "הדינאמיות" [אינטראקטיביות] שלהם. הוא התלונן שהמטות הגדולים של מצפ"ע ו"צבעוני" לא הופעלו מספיק ורק עשו קד"מים. הוא הציע להכין מראש תיק עם "שדרים" שיועברו טלפונית לכל אחת מקבוצות השחקנים ("הנציגויות") בלוחות זמנים שיקבעו מראש. לדעתו, תוספת כזו

³⁷ א"צ 114/1609/1991, 40.

³⁸ סיכום "אבן גזית", 17.2.1969, א"צ 272/146/1982.

³⁹ סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982.

⁴⁰ א"צ 114/1609/1991, 49.

תאפשר לבדוק נושאים רבים בעבודת המטה של מצפ"ע, כמו תיקונים ושינויים, שבודאי יצוצו במלחמה אמיתית.⁴¹

שרון ("אבן גזית"): "אני מבקש להזכיר שזה משחק מלחמה שבו קיים הקושי של חוסר התפתחות רצופה וששום מנהלה, אפילו הטובה ביותר, לא תעשה בדיוק את השיקולים שכל אחד מהצדדים היה עושה"⁴². הוא הוסיף: "יתכן שצריך צוות מצומצם קבוע לניהול משחקים (אפשר לעשות המנהלת והבקרה מצומצמים ביותר) ולבדוק כל 2-3 חודשים מספר נושאים" ובמקביל לעשות מדי מספר שנים משחק גדול.⁴³

בר-לב ("מהלומה"): "הסיכום של היום הוא סיכום כללי, כאשר בעקבותיו בדרגים השונים, כולל מה"ד ומה"ד/תו"ל, צריכים להשלים דיונים, כל אחד בתחומו, באותם הנושאים הנוגעים. כמה דברים שהועלו כאן על ידי הדוברים השונים גם הם בהחלט שווים בדיקה קוהרנטית. מפקד הגיס [אלוף אברהם אדן] מעלה רעיון של רביזיה של רשתות הקריאה ושיטת הקריאה. אם אינני טועה, הרבה שנים לא התעסקנו בעניין זה. והיו עוד כמה דברים אשר בדיונים השונים, בריכוז של מה"ד, צריכים להמשיך לעבוד בהם ויכול להיות שיהיו לנו גם מסקנות יותר מעשיות."⁴⁴

מסמכי התקופה מצביעים כי הנחיית בר-לב יושמה בכל הנוגע לבניית כלים ותו"ל לצליחת כוחותינו למצרים גופא. התרגיל "עוז" בפברואר 1972 נועד למטרה זאת. כך, אם כי במידה פחותה, נבנו בהדרגה מאז 1972 יכולות לבצע נחיתה ואינוף אסטרטגי במפרץ סואץ.⁴⁵ קשה למצוא עדויות שאחרי הפסקת האש אכן נעשתה למידה יסודית גם של מכלול היבטי הבלימה, ובעיקר לא נבחנה סוגיית הסיוע האווירי.

מגבלות הלמידה ממשחקי מלחמה ומציאותיות התרחישים

בר-לב ("אבן גזית"): "התרגיל הזה נוהל בנתוני פתיחה מסוימים שהם מייצגים [רק] אחת מיני אפשרויות רבות."⁴⁶

⁴¹ א"צ 114/1609/1991, 13.

⁴² סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982.

⁴³ שם.

⁴⁴ א"צ 114/1609/1991, 49.

⁴⁵ מחלקת היסטוריה, צליחת התעלה מרצון ליכולת: 1967 עד 1973, אפריל 1984, א"צ 12-735/1996.

⁴⁶ סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982, 22.

בר-לב ("מהלומה"): "בתרגיל כזה אפשר לבדוק קונצפציות מבצעיות בנתונים קיימים, אפשר לבדוק קונצפציות לגבי ארגון, סד"כ וכו'. אבל לתרגיל כזה יש מגבלה והיא שכל הבדיקות האלה נעשות על בסיס סיטואציה אחת מוגדרת, אחת מרבות. לכן הלקחים חייבים להיות מאוד מאוד זהירים ומאוד מסויגים, כי פה מה שיכול להיות לקח נכון במצב נתון כזה יכול בהחלט להיות לקח מוטעה לגבי המקרה המצוי [...] כל הבעיות הטקטיות לא צריכות להיפתר והן לא עומדות לתרגיל או מבחן".⁴⁷

המשפט האחרון כוון לסוגיה שהעלה אל"ם אברהם רותם: מתי יפנו המעוזים וכיצד. אלעזר וחופי תמכו בעמדת בר-לב וגם הם סברו שבמשחק ברמת המטה הכללי אי אפשר לרדת לפרטים טקטיים כמו פינוי המעוזים. תא"ל מוסה פלד ("פלפלי"): "אי אפשר ללמוד מהמשחק טכניקות, בצליחה למשל, אלא [רק] הקצאת כוחות בזמן ומרחב".

שרון ("אבן גזית"): "התרגיל לא התיימר לבדוק את עבודת המטה [של מצפ"ע] כי זה לא תפקידו של משחק מלחמה, שבו הנקודה העיקרית היא עימות בין שני טרסטים של מוחות".

הוד ("אבן גזית"): "אני רוצה לעזוב את התרגיל כי המהלכים שלו לא כל כך חשובים. אפשר לשחק אותם איך שרוצים ולהביא לאיזה מצב שרוצים. אני השתתפתי בשלושה תרגילים של צה"ל – פעם כיועץ של "הכחול", פעם בשפיטה והפעם בכוח האווירי של "הכחול" – ותמיד באותה שיטה תרגלו את המשחק כדי להשיג את מה שרוצים בתרגיל".

הדברים אומנם נאמרו כחלק מהשתלחות הוד ברמטכ"ל על כי לא נענה לדרישותיו לתקצב בניית דת"קים ונושאים נוספים (נציין שבר-לב לא נשאר חייב), אבל הם מעלים סימן שאלה לגבי המתודולוגיה והמציאותיות של משחקי מלחמה.

בר-לב ("מהלומה") אמר בעת שהוצגו בפניו תכניות "צבעוני" שהבעיה הקלאסית של מנהלות התרגילים היא "איך לא לנצל את העוצמה [הכמותית] הצבעונית, המצרית הזו, בשיטות ובשכל ישראלי". הוא הסביר שאם מפקדת "צבעוני" תפעיל את שפעת כוחותיה עם שכל ישראלי, המשחק ייגמר בתוצאות מביכות. משכך הוא "הזהיר" את מפקדת "צבעוני" שמנהלת המשחק לא

⁴⁷ א"צ 114/1609/1991, 43.

תאפשר את כל המהלכים שהיא מתכננת. הוא גם ביקש לבדוק שוב את תוצאות התקיפות של שדות התעופה של צה"ל, שכן "צריך לקחת בחשבון שהטייסים הם מצרים".⁴⁸

בסיכום המשחק בר-לב הוסיף: "אם היינו אומרים שהמצרים לא מצליחים לצלוח, זה לא יהיה תרגיל. לכן נתנו למצרים הצלחה רצינית, עד כדי כך שמוטי [הוד] בהפסקה שאל: הייתכן שב-14 שעות הם יעשו מה שעשוי? אני חושב שבמציאות זה לא ייתכן, אבל לצורך התרגיל עשינו מהלך זה שמעמיד לפנינו בעיות".

לעומת זאת, שרון ("אבן גזית"): מנהלת התרגיל לא נתנה חופש למפקדת "צבעוני" ותוצאות המשחק אינן מלמדות "בשום אופן שזה כל מה שמפקדי "צבעוני" מסוגלים לעשות".⁴⁹

אחד הביטויים לכך היה ההתלבטות של שרון ומנהלת המשחק לגבי תרחיש תחילת "המלחמה". הם שקלו להעניק למצפ"ע התרעה של 12 שעות בלבד, לשם "בחירת זמן ומרחב במקרה של התקפת פתע". שרון גם סבר "שהמצב הטוב ביותר למצרים [הוא] צליחה בתחילת הלילה" (מתוך פתק בכתב ידו).

תרומת משחקי המלחמה לגיבוש תפיסת ההגנה בסיני

הטענה המרכזית של מאמר זה היא שמשחקי המלחמה מלמדים שתכניות המטכ"ל לבלוימת מתקפה כוללת של המצרים לא שונו די הצורך בשנת 1971, למרות הניסיון הקשה עם מערך ההגנה האווירית המצרי בקיץ 1970. במחצית הראשונה של 1971 התקיימו שני משחקים: "מהלומה" ו"צבוע" ותרגיל גדול "בומרנג", ושלושתם לא שינו את ההערכה ש-300 טנקים סדירים יספיקו לבלוימה. בשלושתם, תרחישי הפתיחה לא שיקפו מלחמה הפורצת בהפתעה. בכך אף הייתה נסיגה מתרחיש הפתיחה של "אבן גזית" שהתקיים שנתיים קודם לכן. במלחמת יום הכיפורים התברר שההפתעה הייתה גורם מרכזי לכשלים בימי הלחימה הראשונים, ושאוּבדן העליונות האווירית היקשה

⁴⁸ שם.

⁴⁹ סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982.

על חיל האוויר לסייע לחטיבות ולמפקדות המופתעות. עם זאת ניתן להצביע על סוגיות תפיסתיות נכבדות שעלו בשלושת המשחקים.⁵⁰

ראשית, במשחקי המלחמה התעוררו ויכוחים נוקבים על תפיסת ההגנה בסיני, ומעידים על כך סיכומי המשחקים. האם לתקוף-נגד מיד או להכיל ולצבור כוחות? האם להשמיד את המצרים שצלחו לפני צליחת כוחותינו לגדה מערבית של התעלה? האם לפנות מעוזים ומתי? איך לקשור את שלב המגננה לשלב מתקפת הנגד? ועוד ועוד.

שנית, המשחקים הבליטו את המחלוקות בדבר מצב הסיום הרצוי ואת הקשיים של כוחותינו בצליחת התעלה והעתקת הלחימה למצרים. נושא מורכב שבו גם ההערכות המדיניות תפסו מקום מרכזי.

שלישית, הייתה הסכמה גורפת בדבר הצורך במשאבים רבים נוספים ללחימה בחזית המצרית, קל וחומר ללחימה בשתי חזיתות. במשחקים בלט המחסור בצידוד צליחה, במובילי טנקים, בקני ארטילריה, בתחמושות, בצירי תנועה, במשאיות ובזחל"מים, במסוקים ועוד ועוד (זאת בנוסף לצורך ב"אוגדה שביעית").

רביעית, במשחקים עלתה וחזרה הקריאה למצוא מהלך תחבולני-אסטרטגי שיוציא את הכוחות המצרים משיווי משקלם, למשל, הנחתת כוח אוגדתי במפרץ סואץ שיתמרן לעבר עמק הנילוס.

עם זאת, מהתיאורים לעיל עולה כי במשחקי המלחמה ובתרגילים הגדולים היה חסר רובד נוסף שיבחן את היתכנות הבלימה בתנאי קיצון, את ההיתכנות בהיעדר התרעה ובתנאי לחץ תוך התייחסות, מפורשת, ליכולות המוגבלות של חיל האוויר, מצד אחד, ושל אוגדה 252, מצד שני. בחינה כזו שהייתה אפשרית בכלים כגון חקר ביצועים, ניהול סיכונים וניתוח מערכות. חשוב להדגיש כי השמות הם אולי חדשים (ניהול סיכונים בעיקר), אך למעשה מדובר בכלי תכנון (או עיצוב) ותיקים שמפקדים ומטות עושים בהם שימוש מאז ומתמיד.

יתכן שהפעלת כלים כאלה במשחקי המלחמה הייתה מציפה פערים שהיו לרועץ בתחילת מלחמת יום הכיפורים. לדוגמא, כבר ב-1971, הכין חיל האוויר תכנית אב שכונתה "שריטה", ושנועדה לסייע ל"ירוקים" בבלימה, עוד לפני

⁵⁰ מרבית הסוגיות שתוארנה להלן עלו כבר ב"אבן גזית" והמשחקים שבאו אחריו חזרו ודנו בהן בגרסאות שונות. שאול ברונפלד, *משחקי מלחמה מטכליים 1968-1971*, 15-19.

השמדת מערך ההגנה האווירית המצרי. התכנית עודכנה באוגוסט 1973 אך למעשה היא לא הופעלה במלחמת יום הכיפורים.⁵¹ עוד יתכן שחשיבה במונחים של ניהול סיכונים הייתה מביאה לבדיקת הנחת היסוד בכל המשחקים שקבעה כי ייאסר על חיל האוויר להנחית מכה מקדימה. אכן, המשחקים והתכניות התבססו על ההנחות המחמירות, כולל הצורך של חיל האוויר להיערך לספיגת יוזמה מצרית. עם זאת, ספק אם תרחיש כזה הופנם. הראש הכין תכניות לבלימה תוך היעדר עליונות אווירית, אך בלב שררה האמונה כי הדרג המדיני ייתן אור ירוק למכת מנע, ושחיל האוויר יהיה מסוגל לתקוף בהצלחה את הצולחים ואת מערכות ההגנה האווירית. הם גם האמינו שיקבלו התרעה בזמן, שתמנע הפתעה ושתאפשר לצה"ל להיערך באופן מסודר. ה"ירוקים" יספיקו לפרוס עוצבות מילואים, וה"כחולים" יספיקו להוריד אמצעי לוחמה אלקטרונית וארטילריה ארוכת טווח, לצלם את התכניות המבצעיות ואת המודיעין על פריסת מערך ההגנה האווירית ולעדכן. סביר להניח שהשניות הזאת חלחלה לאורך שרשרת הפיקוד, גם לקצינים המופקדים על התכניות המבצעיות ועל בניין הכוחות, והחלישה את יכולת הלמידה ממשחקי המלחמה. כל זאת כאשר התכנונים המבצעיים חוסים תחת המטריה הגדולה של ביטחון עצמי וזלזול ביכולות האויבים.

מכך ניתן ללמוד כי התרומה של משחקי המלחמה לתפיסות הייתה חשובה אך לא קריטית. זאת בעיקר בגלל היעדר שלב של "איפכא מסתברא" לגבי הנחות היסוד, שהבטיחו היעדר הפתעה ועליונות אווירית (או לפחות יכולת סיוע לכוחות הבולמים).

סיכום

מחקר זה מצביע כי הקביעה ש-300 טנקים סדירים יספיקו לבלום את כוחות מצרים במלחמה כוללת התגבשה כבר ב-1968, וכי באותה עת הסד"כ הסדיר מנה רק 300 טנקים. הקביעה לא השתנתה במלחמת ההתשה ואפילו לא אחרי סיומה, למרות אובדן העליונות האווירית באירועי "הקיץ האלקטרוני" של 1970. אף שהסיוע האווירי היה מרכיב מרכזי בשלב הבלימה, הרי שאובדן

⁵¹ ברונפלד, *בין הקטבים* 11-12 : 143-173. המחקר מתאר בפירוט את שורשי הפער בין יכולות חיל האוויר לבין הציפיות של כוחות היבשה.

העליונות האווירית לא הביא לשינויים מהותיים בתכניות, ואף לא לבחינה מחדש של המדיניות כלפי מצרים.

להלן המסקנות העיקריות מהמחקר:

ראשית, המשחקים מצביעים כי תרחישי הפתיחה היו מציאותיים למדי, בהשוואה לאשר קרה בפרוץ מלחמת יום הכיפורים (חוץ מ"מהלומה" שעסק בסוגיות אחרות). בכולם המצרים זכו להצלחות ניכרות ביממה הראשונה והעבירו לסיני מאות טנקים. עם זאת, המשחקים הציגו מנעד גדול של התרעה: ב"אבן גזית" וב"בומרנג" 24 שעות, ב"איל ברזל" 48 שעות וב"צבוע" 11 ימים.

שנית, בכל המשחקים ביצעה אוגדה 252 במהירות התקפת נגד מוצלחת והסתייעה רבות בחיל האוויר הן ב"אבן גזית" ששוחק לפני ה"ק"ץ האלקטרוני, והן במשחקים ב-1971.

שלישית, במחקר משלים ניסיתי להתמודד עם השאלה למה לא השתנו תכניות שלב הבלימה אחרי ה"ק"ץ האלקטרוני, וכאן נסתפק באזור מסקנותיו העיקריות. בשלוש השנים שחלפו עד פרוץ מלחמת יום הכיפורים לא ניתן היה לפתח אמל"ח ותו"ל שיחזירו לצה"ל את העליונות האווירית. בגלל סיבות שונות חיל האוויר לא הודה בכך, ואילו המטכ"ל ה"ירוק" לא בירר לעומק את הסוגיה הזאת ולא התאים את התכניות המבצעיות ולא הציע לשנות את התפיסה האסטרטגית.

רביעית, משחקים הם אמנם "רק" משחקים ולמרות זאת, בחוכמה שלאחר מעשה, ניתן לקבוע כי לא נבחנו בהם מצבי קיצון אפשריים. אומנם תרחישי הפתיחה היו מציאותיים למדי, אך התקפת הנגד של חטיבה 460 ב"אבן גזית" והסיוע האווירי שהוגש לאוגדה 252 נראים אופטימיים מדי. על אף שבמהלך המשחקים עלו רעיונות קיצוניים על ידי משתתפים, הם לא שולבו באופן מובנה ונשארו תלויים באוויר.

חמישית, תוצאות מש"י חייבו את צה"ל לפתח תו"ל ואמצעים לצליחת התעלה ולהכרעה במצרים. נושאים אלה היו מורכבים וחדשים לחלוטין (כך גם השאיפה לבצע איגוף אסטרטגי במפרץ סואץ ולנהל מתקפה, במקביל, בשתי חזיתות הרחוקות מאוד זו מזו). משכך אין פלא שתרגילים אוגדתיים ומשחקי מלחמה מטכ"ליים שהיו אמצעי יקר שנמצא בצמצום, הוקדשו להפקת לקחים בתחומים שבהם הורגש חוסר הידע הגדול ביותר.

משחקי המלחמה והתרגילים המתוארים במחקר זה מעשירים את בסיס הידע על התפתחות תפיסת ההגנה של סיני בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים. משחק "אבן גזית" שהתקיים עם פרוץ מלחמת ההתשה, זוכה כאן לחשיפה ראשונה. כך גם נחשף לראשונה השימוש בתרגיל "בומרנג" להרתעת מצרים מפני חידוש האש בפברואר 1971, תוך הפעלה מאסיבית של דמיים ואמצעי הטעיה. התרגיל "עוז" והמשחק "איל ברזל" (ששוחקו ב-1972) זכו לאזכורים רבים בהיסטוריוגרפיה, אך ללא ההדגשה כי הם לא נועדו לבחון את תפיסת ההגנה, אלא בראש ובראשונה את יכולת כוחותינו לצלוח למצרים גופא ולהכריע את המלחמה שם. לבסוף, משחק "מהלומה" ששוחק בתחילת 1971, היה יוצא דופן בכך שהוא נפתח ביוזמת ישראל, נתון יסוד שלא צוין על ידי מאזכריו.

רשימת מקורותספרים ומאמרים

- ברונפלד שאול, "מגננה – הפן השני של מארס", בין הקטבים 4 (יולי 2015)
- ברונפלד שאול, "מהקיץ האלקטרוני של 1970 לחורף 1973 – סיפור אובדן העליונות האווירית", בין הקטבים 11-12 (יוני 2017): 144-174.
- ברונפלד שאול, משחקי מלחמה מטכ"ליים 1968-1971, פרסומי מרכז דדו, מאי 2016 (מחקר פנימי).
- גולן שמעון, מלחמת יום הכיפורים, (מערכות והמחלקה להיסטוריה, 2013).
- גלבוע עמוס, מר מודיעין, (ידיעות אחרונות, 2013).
- צלליכין גור, משחקי מלחמה אסטרטגיים: תיאוריה ומעשה של משחקי מלחמה לפיתוח ידע אסטרטגי-אופרטיבי, (מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית, אוקטובר 2016).
- סקל עמנואל, הסדיר יבלום? (הוצאת ספרים מעריב, 2011).
- רשף אמנון, לא נחדל! חטיבה 14 במלחמת יום הכיפורים (כנרת, זמורה ביתן, דביר, 2013).
- מסמכים ותיקים מארכיון צה"ל ומערכת הביטחון
- "אבן גזית", הנחיות ראש אג"ם, 11.2.1969, ועיקרי התכנית לבעיה מס' 2, א"צ 69/440/1973.
- אג"ם/מבצעים, "הכנה לקראת גמר הפסקת האש", 26.1.1971, א"צ 51/84/1976.
- דיון אופרטיבי – גבולנו הגובל עם מצרים, פורום מטכ"ל, 21.11.1968, א"צ 10/10/2013.
- ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים, דין וחשבון חלקי נוסף – כרך שני, ירושלים 1974, 225.
- מחלקת היסטוריה, צליחת התעלה מרצון ליכולת: 1967 עד 1973, אפריל 1984, א"צ 12-735/1996.
- סיכום "אבן גזית", 3.3.1969, א"צ 272/146/1982.
- סיכום משחק מלחמה "איל ברזל", 3.8.1972, א"צ 414/335/1981.
- א"צ 71/608/1973.
- א"צ 12-15/1/1971.
- א"צ 114/1609/1991.

• א"צ 355/580/1975.

• א"צ 10/529/1980.

• א"צ 11/529/1980.

• א"צ 381/580/1973.

• א"צ 11/529/1980.

